

KUTI KLÁRA

AZ ELBESZÉLÉS [IDEJE] ÉS A TÁRGYAK [HALLGATÁSA]

A DEUTSCHES HISTORISCHES MUSEUM (BERLIN) KIÁLLÍTÁSAIRÓL

TAmikor 1919. augusztus 20-án a weimari német alkotmányozó nemzetgyűlés arra készült, hogy a bő hat hónapig tartó gyűlést másnap bezárja, és visszaköltözzön Berlinbe, a majdan Tübingiának nevezett egyesített tartomány államminisztere, Arnold Paulssen bejelentette, hogy a gyűlésnek otthont adó weimari színház falán márványtábla fogja emlékeztetni a későbbi nemzedékeket az alkotmány megszületésére. Két évvel később, 1921. július 11-én Walter Gropius, a Bauhaus vezetője kapott megbízást az emléktábla elkészítésére. A tábla feliratában – némi egyeztetés után – nem az alkotmány végső megszavazásának dátuma (1919. július 31.), nem is az érvénybe lépésének napja (1919. augusztus 14.), hanem a köztársasági elnök, Friedrich Ebert általi aláírásának napja, 1919. augusztus 11. szerepel, jóllehet az épp nem Weimarban, hanem Schwarzburgban történt. Az idők kezdete pontos meghatározásának dilemmáját így megoldva 1922. április 22-én felavatták a színház homlokzatán az emléktáblát, amely arra lett hivatva, hogy a mindenkori jövőnek hirdesse a weimari alkotmány megszületését. Ez a mindenkori jövő első körben 1933-ig tartott, amikor március 26-án a nemzetiszocialista diktatúra eltávolította az emléktáblát, amely egy elfeledett raktárban vésztele át a háborút, és került el, hogy a végül is bronzból készült művet hadianyagként beolvasszák. Amikor előkerült, a színház épülete romokban hevert, de újjáépítésekor, 1948-ban újra elhelyezték rajta az emléktáblát. Az épület homlokzatának szimmetrikus túloldalára egy másik tábla készült a „fasizmus által kitörő háborús fúria” pusztítására és az új demokratikus rend megszületésére emlékeztető újfent az utókort. A weimari színház homlokzatán a két tábla ma is látható.¹

[1] A tábla 1948-ig tartó történetét leírja Frank Boblenz: *Die Gedenktafel für die Weimarer Verfassung von 1919 am Deutschen Nationaltheater Weimar. Ein Thüringer Auftragswerk für Walter Gropius.* In: *Das kulturhistorische Archiv von Weimar* – Jena, 2: 1, 2009. 24–39.

[2] Weimar: Vom Wesen und Wert der Demokratie. *Eine Ausstellung des Deutschen Historischen Museums.* Kurátork: Simone Erpel, Thomas Jander, Stefanie Müller, Philipp Winkler. Tudományos koncepció: Carl Caldwell, Houston/Texas. Kiállításépítés: Nikolaus Hirsch, Michel Müller, Darmstadt, 2019.

TGropius táblájának nemesmásolata a Deutsches Historisches Museum új, 2019 áprilisában nyitott *Demokratie 2019* című időszak kiállításában látható.² A demokratikus köztársaság születését jelző, a jövő nemzedékeinek szánt emlékmű (tábla) átvésztele a náci rezsim krízisét, átvésztele a kommunista diktatúra krízisét – a valójában folyamatosan csak prognosztizált jövő kudarcát –, és most egy demokratikus köztársaság jelenét mutatja. Ebben az időszak kiállításban, *itt és most* az emlékmű a végtelen időt, a kritikus időt (krízist) és a színelvett időt magába foglaló szimulakrum – megtestesítve az emlékezetpolitikák ellentmondásosságát.

- ¶ A múzeum ideája a tárgyaknak *örök időt* ígér, míg egy kiállítás ideje – még egy nagyon hosszú állandó kiállításé is – a múzeumi örök időt ab ovo egy szabott időre szűkíti. Míg az eredeti tábla hosszú ideje eredeti helyén átíveli ezeket az időket, a tábla másolata a kiállítás itt-és-mostjában arra utal, hogy az utókor végtelennek tételezett emlékezetébe bele-belehasítanak a krízisek ékei. Azért kell (vagy lehet) kiállításban kiállítani az emléktáblát, mert a kiállítás *alkalmas ideje* nyomatékositja, hogy az eredeti táblának megingott az emlékezet ébren tartásában vállalt feladata.
- ¶ A *Demokratie 2019* című időszaki kiállítás egy másik objektuma egy úgynevezett *frankfurti konyha*. A frankfurti konyha az Ernst May által 1925 és 1930 között vezetett városi, szociális lakásépítési programban Margarete Schütte-Lihotzky tervei alapján készült 1926-ban, és sok ezer háztartás részévé vált. A tervező a taylorista és fordista munkaszervezés és -irányítás elve szerint, komoly előkutatásokra támaszkodva mérte fel a konyhai női munka hely-, idő- és szervezetségigényét, és alkotta meg a mintegy hat négyzetméteres helyiségre tervezett, ergonómiailag optimalizált beépített konyhabútor-típust. A típusterv szerint a konyha önálló (egyfős) munka-helyként funkcionált, és összenyitható volt az étkezőként is használt lakótérrel. A pontosan megtervezett munkafolyamatok és a munkafázisok sorrendjéhez igazított elrendezés révén alkalmasint felszabaduló idő és energia a nők munkaerő-piaci lehetőségeit, illetve az úgynevezett szabadidő szabad felhasználását segítette volna elő. A szociális lakásépítési programnak köszönhetően tömegesen elterjedt frankfurti konyha utolsó példányai legkésőbb az 1980-as években kerültek ki a háztartásokból, amikor azonban a múzeumok még nem álltak készen a befogadásukra. Ezért teljes eredeti berendezés csak nagyon kevés múzeumi gyűjteményben található. A DHM most kiállított példánya, pontosabban annak eredeti maradványai az 1990-es években kerültek a gyűjteménybe.
- ¶ A kiállításban látható berendezés túlnyomórészt rekonstrukció. A konyhabútor-rekonstrukcióban megint csak eltérő időkonceptiók találkoznak. Egyrészt a belsőépítészeti tervben megtestesülő racionális időgazdálkodás, az idő felhasználásának és tervezhetőségének ideája, másrészt pedig a konyhai munka rutinjának, mindennapi ismétlődésének gyakorlata, illetve egészen pontosan annak hiánya. Ha a berendezésnek több része fennmaradt volna, például a munkalapok vagy a tűzhely, esetleg néhány konyhai eszköz, akkor láthatóvá válna, a mindennapi használat hogyan változtatta meg az eredeti tárgyat, hol kopott el, hol romlott el, hol fényesedett ki a használattól. A tömegtermelés típusárgyának saját használati kontextusa elhelyezhette volna a tárgyat (konyhaberendezést) az elmúlt száz évben, és megrajzolhatta volna saját külön

Frankfurter Küche
© Deutsches Historisches Museum
Foto: David von Becker

életidejét. Így a kiállítás kedvéért elvégzett rekonstrukció újra típusú stilizálta a tárgyat, és visszazárta az egykori terv egyidejűségébe. Voltaképp nem is az egyedi tárgy van kiállítva, inkább az eredeti idea.

¶ A két kulcstárgy időbeli rétegzettsége, illetve a kerek történeti évfordulók – százéves a weimari alkotmány – konvencionális indokoltsága adja az apropóját, hogy a DHM új időszaki kiállítását és állandó kiállításának³ a weimari köztársaságot bemutató részét az idő múzeumi reprezentációja szempontjából vessem össze.

[3] Deutsche Geschichte vom Mittelalter bis zum Mauerfall. Dauerausstellung. Deutsches Historisches Museum. A kiállítás Hans Ottomeyer főigazgató vezetése alatt készült 2006-ban.

¶ Az ember időérzékelése és időtudata nem egyöntetű. Ez egy antropológiai állandó. A görög nyelvben az *aion* jelölte a végtelen hosszú időt, a *kronos* a visszafordíthatatlanul, folyamatosan pergő időt, a *kairos* pedig az alkalmas időt, az itt és most megismételhetetlen, de elszalasztható pillanatát. A ciklikusan viszatérő idő is az emberi időérzékelés állandójának tekinthető. Amikor számos múzeumelméleti szöveg a múzeumot időgéphez vagy időlaborhoz hasonlítja, arra az összetett időkonceptióra utal, amelyben a múzeum megőrzést ígérő ideája és a kiállítások időlegessége egymásnak feszül.

¶ A múzeum azonban nem a múlt megőrzésének, hanem az emlékezetnek a helye. Az emlékezet nem a múlt rekonstrukciója, hanem jelenbeli konstrukció, amely autopoietikus rendszerként változatos, egymásnak minden további nélkül ellentmondani képes struktúrákat hoz létre. Ennek értelmében teszem fel a kiállítások jelen idejét firtató kérdést, és keresek választ az elbeszélés ideje, a kiállítás egyidejűsége és a tárgyakra rótt szerep összefüggésére.

¶ A DHM állandó kiállítását 2006-ban nyitották meg. A középkortól a német egysülésig tartó nagy ívű történeti elbeszélés jelen ideje azonban mégsem az ezredforduló, hanem már az 1980-as évek elején kezdődő és egy jó húsz évig tartó debatte végének, lezárásának tekinthető. Az állandó kiállítás narratívájában a weimari köztársaság másfél évtizede az első világháborúból tetemes veszteséggel kikerülő Németország súlyos gazdasági, társadalmi és politikai válsággal küzdő rövid korszaka, kétségbeesett és minden oldalról támadott demokratizálódási kísérlete, amelynek sikertelensége a nemzetiszocialista mozgalom és a fasizmus felé sodorta az országot. Az állandó kiállításbeli elbeszélés a második világháború, a nácizmus és a holokauszt emlékezetének feldolgozásával küzdő modern német társadalom elbeszélői pozíciójából íródott.

¶ Egy nemzetértörténeti múzeum alapításának szükségességét 1983-ban Helmut Kohl, az akkor egy éve hivatalban lévő kancellár fogalmazta meg, és az intézményt 1987-ben – Berlin 750 éves fennállásának apropójára – meg is alapították. Ezzel nem közvetlen összefüggésben, de körülbelül ugyanekkor robbant ki az a közéleti vita, amelynek érvei között a nemzetértörténeti múzeum vitatott

küldetése is szerepelt. Bár a sajtóvita úgynevezett „történešzvitaként” vonult be a tudománytörténetbe, az országos lapok hasábjain megjelenő több száz szöveg szerzői között társadalomtudósok, történešzek mellett nagy számban közéleti szereplők és újságírók is voltak. A vita kiobbantója Ernst Nolte történešz tárcája és Jürgen Habermas válasza volt.⁴ A DHM állandó kiállítása szempontjából a vitának három rétegét tartom itt említésre méltónak. Volt a vitának egy historiográfiai, módszertani rétege, mely a német fasizmus szingularitása vagy összehasonlíthatósága, ok-okozati összefüggésként való értelmezése között feszült.⁵ Volt a vitának egy társadalmi dimenziója, amely a tapasztalati vagy élménygeneráció és az emlékezetgeneráció között feszült, a múltfeldolgozás és emlékezetpolitika eszközkészletének megválasztásáról.⁶ És volt a vitának egy egyértelmű politikai dimenziója, amely a bal- és jobboldali pártok emlékezetpolitikája közötti, ekkor már egyre inkább kibékíthetetlen szembenállásról szólt. Bár a DHM léte vagy nemléte mindegyik réteget érintette, ez utóbbi dimenzióban érte a legtöbb vád a nemzet történeti múzeum ideáját, miszerint az elkerülhetetlenül a(z akkor épp jobboldali) kormányzat által támogatott nemzeti identitásépítés eszköze lesz.

[4] A vita összefoglalását és értékelését számos kötet és recenzió elvégezte. Historikerstreit: die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung. (Hg.) Rudolf Augstein, Piper, München, 1987. Dalos György: Ernst Nolte és a német történešzvíta, Mozgó világ, 2003, 29. évf. 8. sz. 51–56.

[5] Érdemes talán arra utalni, hogy ez a historiográfiai elvi-módszertani ellentét a nyolcvanas években már nem számított új keletűnek, mégis ez volt az az időszak, amikor a történešzek belső szakmai vitája széles társadalmi vitává szélesedett. És ez a tény a vita következő két dimenziójával függ össze.

[6] Ez az az időszak, amikor felnőtt már és döntési pozícióba is került egy generáció, amely nemhogy nem érte meg a háborút, de már nem is az élménygenerációtól, hanem a közöttük lévő úgynevezett elbeszélő generációtól kapta „emlékezetét”. Mindazonáltal azonban még az élménygeneráció is jelen volt (van). Ezeknek a generációknak természetesen eltérőek az elvárásaik az emlékezetpolitikával szemben.

[7] Museum für deutsche Geschichte, 1952–1990.

¶ Bár az intézmény 1987-ben tényleges gyűjtemény és épület nélkül is létrejött, további működésének kereteit a politika szélesebben írta át, amennyiben 1990-ben az egyesülési törvény értelmében az NDK – 1952-ben alapított – német történeti múzeumát,⁷ annak teljes gyűjteményével ebbe, az addig csak eszmeként létező intézménybe olvasztották. Az első években tematikus időszaki tárlatokkal jelentkeztek. Ez idő alatt széles körű, nyílt történešzfórum vitatta meg a leendő állandó kiállítás koncepcióját. Az állandó épületet és a fenntartás költségeit folyamatosan csökkentő politikai váltógazdaság eredményeképpen végül az első koncepciót kidolgozó történešzcsoporthoz, sokkal kisebb helyen és sokkal kevesebb költségből nyitott meg az egykori Zeughausban az a kiállítás, amely pillanatnyilag már megújítás előtt áll. Azaz a jelenleg még látható kiállítás (elbeszélés) tehát voltaképpen a nyolcvanas évek német nemzetiidentitásvitájára és múzeumi tájképére, a statikus múzeum versus diszkurzív fórum kontrasztjára adott kései és – sokak szerint – kitérő válasz.

¶ Az állandó kiállítás elbeszélése, tételrendezése és a tárgyak kiválasztása épp az 1918-as esztendőnél vesz markáns fordulatot. Az ezt megelőző négyszáz év eseménytörténetét egyszerűségükben is látványos mérföldkövek tagolják nagy korszakokra. Ezt a kronologikus ösvényt kisebb-nagyobb leágazások, kiszélesedő öblök szegélyezik, amelyek a korszakot jellemző had-, gazdaság- vagy társadalomtörténeti témát jelenítenek meg a korszakból származó műalkotások segítségével. A döntő többségében festmények, szobrok, grafikák, öltözetek,

fegyverek, ötvösművek, kisebb számban bútorok mind annak a társadalmi, politikai és gazdasági elitnek a tárgyuniverzuma, mely a politikatörténetet „csinálta”, s amely a mérföldköveket kialakította. A tárgyak félreérthetetlenül a hatalom, a reprezentáció és a tekintély tanúi. Erre alapoz a koncepció is, amennyiben a tárgyleírások szinte kizárólag csak a legszükségesebb nyilvántartási adatokat tartalmazzák. A német nyelvterület eseménytörténetét leíró, nagyon rövidre szabott terem- és témaszövegeket kísérik a büszke, néma, hivalkodó, gyönyörű és feltűnően reprezentatívan pozicionált műkincsek.

¶ Az 1918-as esztendőől változik a koncepció: a korszakhatárok egyre sűrűsödnek, megjelennek a mindennapok tárgyai, ha ki- nem is, de lényegesen visszaszorulnak a képzőművészeti alkotások. Az elbeszélés pedig a „hogyan volt” fő narratívájából átcsap a „mivé lett” teleológiájává. A weimari köztársaság története már a náci rezsim felé menetelő Németország történeteként jelenik meg. A tárgyak – első világháborús fegyverek, katonai egyenruhák, militáns szervezetek jelképei, választási és egyéb tömegmozgósító plakátok – kronologikus líneája a gleichschaltolt embertípus felé mutat. A 20. század első néhány évtizedére jellemző „mindennapi” tárgyak – Bauhaus-bútor, női estélyi ruha, reklámtárgyak és elektromos háztartási gépek – egy külön kis teremben kaptak helyet, ami nem szervesül a történeti narratívával, és – folytatva a tárgyleírások szűkszavúságát – nem kerül kapcsolatba avval a társadalommal sem, amely a weimari köztársaság végnapjait éli. Az állandó kiállításban a weimari köztársaság másfél évtizede a Harmadik Birodalom előtörténete, egy feltartóztatatlan folyamat, amelyben a kronologikus sorrendbe állított objektumok az elbeszélés néma illusztrációi.

¶ Ehhez képest érdemes ránézni a mostani, a weimari alkotmány századik évfordulójára rendezett időszak kiállításra, amelynek alcíme – *A demokrácia lényegéről és értékéről* – Hans Kelsen alkotmányjogász 1920-ban megjelent cikkét idézi. Kelsen az első világháború után meghatározó szerepet játszott nemcsak a weimari alkotmány elméleti kidolgozásában, de Ausztria alkotmányának kialakításában is. Tanulmányában arra tett kísérletet, hogy a demokráciát mint ideológiát összehangolja annak intézményi valóságával, azaz hogy a szabadság metafizikai eszméjét és az emberek közti egyenlőséget a képviselői kormányzás

*A múzeum ideája a tárgyaknak örök időt ígér,
míg egy kiállítás ideje – még egy nagyon hosszú
állandó kiállításé is – a múzeumi örök időt
ab ovo egy szabott időre szűkíti.*

Részlet a *Demokratie 2019* kiállításból
© Deutsches Historisches Museum
Fotó: David von Becker

intézményesített hatalmi berendezkedésével összeegyeztesse. A kiállítás a kel-
seni jogelmélet tanulságát négy fogalomra bontja: a demokráciáért vívott *harc*,
a politikai *ellentétek*, a *szabadság* és a szabad individuumra vonatkozó *víziók* fo-
galmára, amelyek a kiállítás egy-egy térbeli egységét is jelentik.

- ¶ A DHM időszaki kiállítóépületének egyetlen nagy terét elfoglaló kiállítás időkon-
cepciójának és jelenbeliségének meghatározó eleme az installáció, amely kö-
zönséges építkezési állványzattól áll, mellyel az egész teret keresztül-kasul be-
építették, s amelyet vízszintes és függőleges fekete lapokkal szabdaltak kisebb
térrészekre, és ezzel mind az elvi látogatói útvonalat, mind a tér átláthatóságát
olyannyira kis léptékűre szabták, hogy egy átláthatatlan labirintusban érzi ma-
gát az ember. Az alkotók szándéka szerint az installáció arra a jelenbeli tapasztalatra utal, hogy a demokrácia nem magától értődő adottság, hanem folyama-
tos munkálkodás, építkezés eredménye. Számomra az állványzat a demokrácia
ideiglenességének aggasztó szimbóluma.
- ¶ Néhány a bevezetőben részben már említett kulcstárgyon kívül a kiállítás mint-
egy 250 tárgyba döntően ugyanazokból a tárgytípusokból kerül ki, mint az állan-
dóé: plakátok, a parlamenti választások tárgyi emlékei, hadi felszerelés, női öltö-
zet és néhány egyéb női *accessoire*, kis számban képzőművészeti alkotások
(festmények). Az állandóval szintén párhuzamba állítható módon a tárgyakról
itt sem szerepel több vagy más a tárgyfeliratokban, mint a nyilvántartás alap-
adatai. Mégis a teljes elbeszélés eltérő koncepcióból, eltérő jelenből szólal meg,
és innen szólaltatja meg az állandó kiállítás kronologikus szemléletétől telje-
sen eltérő módon az *egyidejű tárgyakat*. A tárgyak – egy-két hosszabb időszakra
rendszeresített típus kivételével – mind 1918 és 1930 között keletkeztek, és noha
muzealizációjuk előtti életüket nem ismerhetjük meg, a kiállítás jelenében újra
egyidejűvé válnak. Az elbeszélés 2019 jelenéből alkotja meg a weimari köztársaság
emlékezetét, azt, hogy ebben a 15 évben hogyan és hol jelent meg a szabad
– szabadon döntő, önmeghatározását szabadon vállaló – ember. Nem a weimari
köztársaság mint politikai berendezkedés vége határozza meg az elbeszélés vo-
nalát, hanem az alkotmány szabadság- és egyenlőségfogalma.
- ¶ Ez a szabadság- és egyenlőségfogalom tele volt (van) ellentmondásos helyzetek-
kel, amelyeket a kiállítás a maga ellentmondásosságában villant fel: így kerül
szóba az egykori uralkodóházak magánvagyonának kisajátítása, a vélemény-
nyilvánítás szabadságának szabályozhatósága vagy a társadalmi nemi hovatartozás
nyílt vállalásának lehetősége. A lakhatáshoz való jog, az állami közokta-
tás elválasztása az egyházától, a nők választójoga és a női egyenjogúság formái
vagy a tömegtájékoztatás mint a hatalmi propaganda eszköze kérdéseiben nem
nehéz felismerni a jelenkori társadalmat foglalkoztató problémákat. A kiállítás

Nem a weimari köztársaság mint politikai berendezkedés vége határozza meg az elbeszélés vonalát, hanem az alkotmány szabadság- és egyenlőségfogalma.

nem szolgál ezekre a kérdésekre kész válaszokkal. Sőt! A kiállításához tartozó múzeumpedagógiai különteremben – ahol minden iskolai korosztályra szabott, egyéni vagy csoportos interaktív installációkat építettek fel – a kelseni alkotmányelméletet alapvető kérdésekre fordították le. Itt részben kortárs tárgyakkal, sajtóképekkel, filmfelvételekkel, szituációs játékokkal találkozással lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy ki a nép, szabad-e a vélemény, demokratikus-e a választás, hol van a kisebbség helye a demokráciában, vagy létezik-e helyes erőszak.

¶ Ha igaz az, hogy a két kiállítás felállítása között eltelt 13 év ennyire átírhatja a weimari köztársaság történetének jelentését, akkor hol marad a múzeumnak a tárgyak állandóságának megőrzésében vállalt küldetése? Az a tény, hogy döntően ugyanazokra a tárgytípusokra – nyilvánvalóan a gyűjtemény tárgyaira – támaszkodva két teljesen eltérő elbeszéléssel állunk szemben, arra utalhat, hogy az elbeszélő keresi a számára hiteles elbeszélést, keresi a korszak jelenre vonatkozatható mondanivalóját. Amikor az állandó kiállításban ugyanennek a tizenöt évnek a tárgyait kronológiába rendezte, a történet (vélt) vége felől alkotta meg az elbeszélést; amikor a tárgyakat a szabadság és egyenlőség komplex és ellentmondásos fogalmainak egyidejűségébe rendezte, komplex és ellentmondásos helyzetekre lelt. Azért választhatták az alkotók az építkezési állvány egyszerre pozitív, építkező és egyben ideiglenességet és bizonytalanságot sugárzó installációját, mert nem végérvényes kijelentést tettek, hanem véleményalkotásra, gondolkodásra készítő párbeszédet akartak indukálni.

¶ De! A múzeumi gyűjtemények tárgyai eltérő helyekről, eltérő időkből kerültek a gyűjteménybe, és ezzel elveszítették eredeti funkciójukat és jelentésüket. Muzealizációjuk a korábitól eltérő kontextusba, térbe és időbe zárta őket, ahol minden egyes kiállítás újra meg újra új kontextust teremt köréjük. A DHM az állandó kiállításban el akart mondani egy történetet, az időszaki kiállításban meg akarta osztani fogalmainak bonyolultságát. Előbb-utóbb érdemes lenne megmutatni a valós tárgyak saját életét és muzealizációjuk történetét, még akkor is, ha ezáltal vélhetően szembesülünk a múzeum által a tárgyaknak tulajdonított jelentés bizonytalanságával és a múzeum által képviselt jelentések viszonylagosságával.

A kiállítás bejáratánál a Ludwig Múzeumban. Szemben Fischer József egykori, Breuer-tervezésű, Thonet-gyártású bútorai, mellette az Építészeti Múzeum által jegyzett történelmi kiállítás-a-kiállításban oldalfala
© A szerző felvétele